

УДК 371.134

Оксана Браславська,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри географії та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

АКТИВІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі активізації професійного самовизначення учнів. Мета статті полягає у розкритті методики активізації професійного самовизначення учнів у розвивальному середовищі закладу загальної середньої освіти. Встановлено, що важливою педагогічною умовою виконання поставленого завдання є створення ігрового середовища в класі чи групі учнів. В основі використовуваних методів лежить застосування активних методів самовизначення особистості у подальшій професійній діяльності. Головна роль відводиться прийомам співпраці в колективі, відстоювання власної думки, орієнтування у світі професій. Доведено, що професійне самовизначення учнів успішно здійснюється в рамках спеціально організованого процесу в тісній співпраці вчителя, як організатора профорієнтаційних ігор та учнів, як їх учасників.

Ключові слова: професійне самовизначення, світ професій, профорієнтація, колектив, профорієнтаційні ігри, розвивальне середовище закладу загальної середньої освіти.

The problem of activating the professional self-determination of students had been showed in the article. The method of activating the professional self-determination of students in the developing environment of the institution of general secondary education was the purpose of the article. It is proved that professional self-determination is a higher level of career-guidance. It is an independent, deliberate responsible life and professional choice of personality. Professional and personal self-determination have a lot in common, sometimes intertwined with the success of the consensus in activity, in the sequence and combination of roles that a person performs throughout life. By making a constant choice and responding to the results of the decision, we consider its professional self-determination as a sufficiently substantiated plan with an indirectly distant life purpose. It was established that an important pedagogical condition for the accomplishment of the task is the creation of a gaming environment in a class or group of students. The use of active methods of self-

determination of a person in further professional activity is the basis of the used methods. The main role is assigned to methods of cooperation in the team, defending their own opinion, orientation in the world of professions. It is proved that professional self-determination of students is successfully carried out within the framework of a specially organized process in the close cooperation of the teacher as the organizer of professional orientation games and students as their participants.

Key words: *professional self-determination, world of professions, career-guidance, team, games of career-guidance, development environment of the institution of general secondary education.*

Даючи людині можливість реалізувати основні задуми свого життя, правильно обрана професія стає головним фактором у її життєзабезпеченні. У сьогодишньому розмаїтті вибору професії профорієнтаційна проблематика є на часі.

У статті 15 Закону «Про освіту» вказано, що «метою професійної (професійно-технічної) освіти є формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності і перспектив кар'єрного зростання впродовж життя» [1]. Саме це положення передбачає підготовку підростаючих поколінь до вибору професії ще під час навчання засобами профорієнтації й професійного самовизначення.

Профорієнтація в закладі загальної середньої освіти – комплекс заходів, що направлені на отримання особистістю допомоги у професійному самовизначенні, зорієнтованість на успішну кар'єру в основі яких закладено толерантне ставлення до учня як до суб'єкта професійного і особистісного самовизначення. Кінцевою метою профорієнтаційної роботи зі школярами є сформованість у них чіткого системного повноцінного самовизначення. Професійне самовизначення як вищий рівень профорієнтації – самостійний, обдуманий відповідальний життєвий і професійний вибір особистості.

Професійне і особистісне самовизначення мають багато спільного, інколи переплітаючись у своєму прояві успіху в діяльності, у послідовності й комбінації ролей, які людина виконує протягом життя. Здійснюючи постійний вибір й відповідаючи за результати прийнятого рішення, сприймаємо професійне самовизначення учня як достатньо обґрунтований план з опосередковано віддаленою життєвою метою.

Щодо поняття «самовизначення» то, пов'язуючи його з самоактуалізацією й самореалізацією, більшість науковців їх прояв вбачають у трудовій діяльності, через захопленість значимою роботою; в здатності людини будувати саму себе, свою індивідуальну історію, в

умінні постійно переосмислювати свою сутність. В. Д. Шадріков вказує на те, що «здатності розкриваються, перш за все, тоді, коли є свобода діяльності, свобода у виборі самої діяльності, свобода у формах її реалізації, у можливостях творчості» [10, с. 5]. Думку про потребу діяльності для здійснення самовизначення висловлюють Н. Є. Герасимова, Н. В. Касярум, В. М. Король, О. П. Савченко, наголошуючи, що «Професіонал – суб'єкт професійної діяльності, який має високі показники професійної діяльності, високий професійний і соціальний статус, систему особистісної і діяльнісної нормативної регуляції, яка динамічно розвивається, він постійно націлений на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, що мають виробниче і соціальне значення» [8, с. 164]. У нашій роботі професіонал – вершина піраміди, досягнення високого рівня умінь виконання певної діяльності до якого прагнуть ще на стадії професійного самовизначення.

Є. А. Клімов виділяє два рівні професійного самовизначення: 1) гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості); 2) практичний (реальні зміни соціального статусу людини). Автор наголошує, що «самовизначення для учня – це самостійність, свобода вибору. Для педагога – це не привід для задоволеності особистісною активністю дітей й відмежування від справ, а галузь щоденного вмілого керівництва процесами їх психічного розвитку» [3, с. 3]. Щодо технічних професій В. П. Зінченко, Є. Б. Моргунов, розв'язуючи проблему співвідношення («дотик») людини і машини (а в більш широкому плані – людини і професії), говорять про необхідність подолання давніх адаптаційно-гомеостатичних підходів і відмічають, що істинна гармонізація людини і техніки може бути здійснена тільки в контексті вирішення більш широкої проблеми – «гармонії індивіда і суспільства» [2, с. 290] щодо педагогічного спрямування у виборі майбутньої життєдіяльності, то О. Я. Савченко зазначає: «треба упередити розчарування професією, розкрити складну палітру педагогічної діяльності як мінливу, цікаву і неоднозначну за різними варіантами досягнення педагогічних цілей. Майбутній учитель має не діставати уявлення про лаковану, абстрактну школу, а набути якнайбільше знань про реальний стан сучасного шкільництва» [7, с. 4].

Якщо є обґрунтовані і надійні критерії, то природно, не виключене використання традиційних засобів у професійному виборі учнів. У випадку вибору масових професій, тобто привабливих для більшості людей, велике значення набуває не відбір найбільш придатних учнів, а допомога в знаходженні особистісного смислу в майбутній професії. Як відомо, здібності формуються в діяльності, саме тому в учнів не може бути повністю готового професійного вибору до того моменту, коли вони практично включилися в професійну підготовку та у відповідну трудову діяльність. Саме тому шкільна профорієнтація має констатуючий,

рекомендаційний характер, виступаючи як діагностично-коректуюча і діагностично-розвиваюча профконсультаційна допомога. З цією метою можуть використовуватися тести, так названі репертуарні тести (решітки), основоположником яких є Дж. Келлі. Техніка репертуарних решіток – «це суб'єктивний засіб, який сконструйований людиною, перевірений (валідизований) на особистому досвіді» [9, с. 167]. На жаль, даний підхід є достатньо непростим і в профконсультаційній практиці поширення не отримав. На цей рахунок відповідь дає Є. С. Рапацевич, наголошуючи на потребі контекстного навчання, як «професійно орієнтованого навчання, в процесі якого знання, уміння і навички засвоюються лише в контексті з майбутньою професійною діяльністю; загальною основою різних методик стає професійний контекст, що викликає необхідність міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків» [4, с. 386].

Мета статті полягає у розкритті особливостей активізації професійного самовизначення учнів у розвивальному середовищі закладу загальної середньої освіти.

Самовизначення особистості в цілому передбачає розширення її можливостей, повноцінність життя як здатність виходити за рамки усталеності, уміння знаходити новий зміст у відомій справі. Сутність же професійного самовизначення учнем полягає у цілеспрямованому пошуку і в знаходженні особистісного змісту в вибраній професійній діяльності (можливість отримувати заробіток, суспільна оцінка праці тощо).

У вітчизняній педагогіці накопичено цікавий досвід розробки і використання ігрових профорієнтаційних методів з елементами активізації старшокласників. Головне завдання вчителя – допомогти учневі знайти себе у колективі, стати його гідним членом, визначитися з майбутньою життєдіяльністю. При цьому враховуються психічні якості кожного учня (через тестування, бесіду), його інтереси.

Ще один напрямок співпраці вчителя й учнів – допомога їм в адаптації до даного суспільства, що передбачає сприяння в побудові відповідного способу життєдіяльності. Адже вибір професії часто розглядається як засіб для побудови відповідного способу життя (важлива не професія, не виконувані функції, а що це «дає» особистості – життєвий успіх, матеріальне благо, престиж). Для виконання поставлених завдань вчителю варто використовувати різноманітні методи активізації професійного самовизначення учнів. Слід відмітити, що майже кожна практична методика наділена відповідним активізуючим потенціалом, проблема лише в тому чи готовий вчитель вміло використати закладений в методиці потенціал. Наприклад, навіть така форма роботи, як урок-екскурсія, при вмілому проведенні може бути наділена багатьма імпровізаційними можливостями, а головне – досить широко представлений план уявних дій. Крім того, ігровий момент може бути

представлений навіть ширше, ніж в традиційній грі, де широко задіяний план зовнішньої дії. Проблема в тому, що більшість школярів не готові до самостійної активності, на яку розраховані складні форми роботи (уроки-екскурсії), тому варто використовувати методи, які розраховані на непідготовлену в плані внутрішньої активності аудиторію. Ці методи, називаються активізуючими, тобто які дозволяють формувати в учнів внутрішню активність при розгляді й вирішенні профорієнтаційних питань. Нами адаптовано до сучасних умов тематичні узагальнення Е. Ю. Пряжнікової, Н. С. Пряжнікова, в яких наведено яскраві приклади таких методів: настільні профорієнтаційні ігри, карткові ігрові методики, що дозволяють моделювати проблеми особистісного і професійного самовизначення в більш простих формах [6]. Крім того, дані методики придатні для самостійного використання учнями і їх батьками, що додає більшої ефективності результатам профорієнтаційної роботи.

Наприклад, у профорієнтаційній грі «Тільки вперед» учасники (учні, батьки, друзі) рухають фішки по ігровому полю, здійснюючи вписані на кожній клітинці ходи, які пов'язані з вибором або відмовою від тих або інших складових професійного, життєвого і особистісного розвитку. За зробленими у вигляді відібраних краточок виборів в кінці гри визначається, який професійний і життєвий стереотип вдалося реалізувати кожному учаснику.

Цікавими є ігри з використанням виготовлених учнями ігрових карток (з декількох повних колод по 8–12 карток), в яких моделюються деякі моральні моменти вибору професії, а всі результати ігрової дії відображають в спеціальних бланках. Важливою є підготовка до гри, коли кожен учень, заповнюючи свій набір карток (наприклад, співвідносячи якості людини з різними професіями), сам виступає в ролі експерта, що у багатьох школярів викликає щирі цікавість.

Дані ігрові методики сприяють визначенню відповідності описаних професій якостям того або іншого учасника. Головним завданням у проведенні ігор є навчити гравців думати про різноманітні аспекти професійного самовизначення. Наприклад, у грі «Моя думка» учні, оцінюючи один одного, передають спеціальні карточки з вписаними на них якостями, а потім за цими ж карточками співвідносять себе з тими або іншими професіями (на карточках в ході попередньої підготовки вже повинні бути вписані зв'язки якостей особистості з професіями).

У грі «Джокер» різні життєві події співвідносяться з позитивним чи негативним особистісним станом гравців, а також з думкою про ці події порядних людей і джокерів (людей, які говорять те, що їм вигідно). Кожен учень може відбирати для себе тільки привабливі події, а непривабливі віддавати джокеру. Іноді виходить, що тільки джокер зробив правильний вибір і є найближчим до справжнього успіху в професійній діяльності.

Результати такої гри можуть покласти початок цікавій розмові про зміст тієї чи іншої професії.

Профорієнтаційні ігри з класом призначені для роботи зі старшокласниками. Звичайно, за своїм змістом і активізуючими можливостями вони поступаються діловим іграм, але розраховані на реальні умови роботи в школі (обмеженість уроку в часі, необхідність роботи з великими колективами тощо). При проведенні профорієнтаційних ігор можуть бути використані діагностичні процедури, дискусії, індивідуальні консультації і лекційні форми роботи. Досвід показав, що якщо профорієнтаційні ігри займають від загальної кількості часу, наприклад, 25–30 %, то сприймаються учнями не як розвага, а як звична форма роботи.

Профорієнтаційні ігрові методики поділяють на ціннісно-моральні профорієнтаційні ігри та ігри, де здобуваються навички прийняття рішення і вироблення правил поведінки. Важливою умовою проведення цих ігор є їх висока динаміка (темп), що дозволяє разом з тим вирішувати і проблеми, які пов'язані з організацією дисципліни на уроці. Прикладом слугує профорієнтаційна гра «Інші світи». Мета гри – допомогти учням в осмисленні професійної діяльності як цінності, а також ролі праці в житті суспільства і окремої людини. Гра проводиться в рамках уроку і призначена для учнів X–XI класів.

Загальна схема гри. За бажанням із класу вибираються 2–3 учні – гості з далекої планети, які несподівано з'явилися у цій школі. Передбачається, що із-за технічних труднощів час перебування на Землі обмежений 15 хв. На терміново скликаній прес-конференції за короткий час необхідно як можна краще ознайомитися з невідомою цивілізацією, в живому контакті зрозуміти її представників.

Гостям надається слово, де вони повідомляють головні свідчення про свою планету, рівень розвитку їх культури і виробництва, а також про основні заняття її жителів. Після цього журналісти (інша частина класу) ставлять найбільш важливі питання. Протягом 3–4 хв. прибульці готуються в коридорі (готують розповідь про свою цивілізацію, придумують свій зовнішній вигляд, який можна буде зобразити на дошці). Вчитель в класі роз'яснює іншим учасникам (журналістам), як потрібно вести себе на прес-конференції де кожен з них повинен придумати, який інформаційний орган він представляє. Перед тим як задавати питання журналіст має обов'язково представитися й коротко охарактеризувати організацію, яку він представляє (дана умова дисциплінує учасників гри і робить її більш «солідною», більш подібною на справжню прес-конференцію). Питання повинні бути короткими і зрозумілими, відноситися до різних сторін життя інопланетян, але задаватися в

тактовній і ввічливій формі.

Далі в клас запрошуються інопланетяни, починається гра: спочатку гості коротко (3–5 хв.) роблять своє повідомлення, а потім відповідають на запитання журналістів. У ході гри може виникнути небезпека переростання ігрового конфлікту в міжособистісний. Наприклад, журналістам не сподобається спосіб життя чужої цивілізації. Якщо це «споживче суспільство» то до гостей нерідко долітають, на їх думку, не справедливі репліки. При такому розвитку гри вчитель повинен припинити обговорення й перевести бесіду в інше русло [5], вибачившись перед інопланетянами за недостатню дипломатичність окремих представників преси, запропонувати учасникам гри поводити себе виховано.

Через 15 хвилин гості просто зникають, тобто сідають на свої місця в класі. Вчитель пропонує всім терміново написати повідомлення в свої агентства про перші враження від зустрічі (5–7 хв.). Кожен журналіст і кожен прибулець на окремому листку паперу повинні коротко написати: 1) який на їх думку, загальний рівень розвитку нової для них цивілізації (прибульці описують свої враження про жителів Землі на основі того, що їх зацікавило і які вони задавали запитання); 2) чи варто контактувати з новою цивілізацією, чи потрібно розвивати з нею співпрацю (визначити змістові лінії за якими таку співпрацю потрібно розвивати, чи є чому повчитися, а за якими лініям краще не співпрацювати).

Важливо попередити учнів, що повідомлення повинні бути короткими – не більше третини сторінки. Активні школярі іноді готові за короткий час написати до 2 сторінок, що в подальшому може негативно вплинути на загальну динаміку гри (при підведенні її підсумків). Роботи можна підписати, зазначивши не своє ім'я і прізвище, а назву агентства (або назву своєї планети – для прибульців). Повідомлення зачитуються перед класом найбільш пасивними учнями. Таке знайомство з різними думками учасників гри є підготовкою до її основного обговорення. У ході обговорення важливо визначити головний критерій розвитку суспільства інопланетян і землян. Вчитель виписує всі пропозиції учнів на дошці, після чого вони по черзі обговорюються. Можливо, шляхом узагальнення вдасться отримати 2–3 важливих критерії. У кінці вчитель може ненав'язливо, як би нарівні з іншими, запропонувати свої критерії. Наприклад, це може бути можливість самореалізації, яка надана суспільством для кожного члена, а не тільки для «кращої» його частини – еліти. При цьому шлях (спосіб) самореалізації у кожної людини унікальний і тому безцінний. Якщо, звичайно, він не передбачає утиску можливостей самореалізації інших людей.

Ідеальним способом самореалізації особистості є вільна, творча, суспільна праця, яка може і не вкладатися в загальноприйняті (формальні

або «нормальні») рамки існуючих професій. Якщо суспільство обмежує можливості самореалізації відповідної частини своїх членів, то воно як би обмежує перспективи власного розвитку. Але оскільки суспільство складається із конкретних людей, то вони не повинні виправдовувати свою пасивність погіршеними умовами, урядом, нерозумінням колег і близьких, а повинні діяти, прагнути до самовираження, одночасно покращуючи і суспільство, членами якого вони є. Гра закінчується потиском рук учнів з «різних цивілізацій».

Звертаємо увагу і на ігрові профорієнтаційні вправи, які звичайно, використовуються в роботі з підгрупою (8–15 осіб) або з малою групою (6–8 осіб). Багато ігор базуються на ефективній процедурній моделі, коли учасники сідають у коло. Для проведення профорієнтаційної вправи вчитель повинен володіти мінімальним рівнем психотерапевтичної культури (не нав'язувати свою думку, повсякчас демонструвати свою підтримку і емпатію учасників, організувати їх реальну взаємодію, створювати умови для самовираження всіх учасників групи). Популярними серед школярів є ігрові мікроситуації (для 3–6 осіб), де моделюються різні елементи професійного спілкування, які пов'язані звичайно з конфліктністю відносин. Наприклад, ситуації із спілкування продавця з покупцями, інспектора з порушниками дорожньо-транспортного руху, лікаря з хворими, екскурсовода з туристами тощо.

Для проведення ігрової вправи «Вибір» учитель організовує спрощену процедуру групової експертної оцінки відомих учням професій з елементами гри. Метою процедури є отримання узагальнених уявлень про професійне майбутнє кожного із учасників на основі групових рекомендацій, зроблених однокласниками. Ігрова вправа може проводитися з класом, але найбільш ефективною ця методика є при роботі в підгрупі із 8–15 осіб. Час проведення – від 15 до 25 хв. Процедура включає наступні етапи: всі учасники готують чисті аркуші; аркуші кладуть вертикально і ділять на три рівні колонки, тобто створюють бланк; кожен учасник вписує в свій бланк прізвище, ім'я усіх присутніх в класі (або в групі). Важливо, щоб всі присутні були вписані в одному і тому ж порядку.

Всім учням дається завдання напроти кожного прізвища (включаючи себе) проставити найбільш реальні професії і відповідні навчальні заклади, які можна було б порекомендувати для подальшого навчання. Бажано також віднестися до цього завдання як можна серйозніше. На все це відводиться 7–10 хв. Вчитель збирає аркуші і підводить підсумки, зачитуючи прізвище, рекомендовану професію і навчальний заклад.

Всім присутнім учитель може порадити уважніше прислухатися до порад своїх товаришів, а щось навіть для себе помітити в зошиті. Якщо

хтось в класі попросить не зачитувати рекомендації своїх однокласників, то вчитель повинен спокійно задовольнити це прохання, запропонувавши підлітку після уроку самому подивитися поради, які написали йому товариші.

Встановлено, що активізуючі методи професійного самовизначення використовуються з метою урізноманітнення діагностичного матеріалу, отримання інформації про учнів, стимулювання їх роздумів про перспективи особистісного і професійного майбутнього. Подальших розвідок вимагають питання формування готовності учнів до роздумів про себе і свою життєдіяльність, що передбачає духовний пошук, переживання і відповідні внутрішні протиріччя (співставлення різних внутрішніх, суб'єктивних позицій і орієнтацій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 21.10.2017).
2. Зинченко В. П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994. – 304 с.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учебн. пособ. для студ. высш. уч. заведений / Е. А. Климов. – 4 изд. стер. – М. : Издат. центр «Академия», 2010. – 304 с.
4. Педагогика: Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современ. слово, 2005. – 720 с.
5. Поддъяков Н. Н. Исследовательское поведение: стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт / Н. Н. Поддъяков. – М. : Б.и., 2000. – 266 с.
6. Пряжникова Е. Ю. Профориентация : учебн. пособ. для студентов высш. учебн. завед. / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников. – 5-е изд. испр. и доп. – М. : Академия, 2010. – 496 с.
7. Савченко О. Я. Новый этап розвитку шкільної освіти і підготовки вчителя / О. Я. Савченко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2–6.
8. Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи / Н. Є. Герасимова, Н. В. Касярум, В. М. Король, О. П. Савченко. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 212 с.
9. Франселла Ф. Новый метод исследования личности. Руководство по репертуарным личностным методикам / Ф. Франселла, Д. Баннистер. – М. : Прогресс 1987. – 236 с.
10. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учебное пособие, 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 1996. – 320 с.